

Raziskave nekonvencionalnih replik za prikaz v zbirki ter *Slovarju pregovorov in sorodnih paremioloških izrazov*

Research of Unconventional Replies for Their
Inclusion in the Collection and the *Dictionary
of Proverbs and Similar Paremiological Expressions*

Matej Meterc

1.01. Izvirni znanstveni članek
DOI 10.4312/svetovi.1.1.69-81

IZVLEČEK

V prispevku predstavljam zasnovo spletne anketne raziskave o nekonvencionalnih frazeoloških replikah v slovenščini in nekaj izsledkov raziskav pred njo. Najpomembnejša podataka, ki ju pridobivamo s pomočjo ankete, sta poznanost in variantnost več kot 250 replik, prikazanih anketirancem. Predstavljam nekaj izsledkov trenutne spletne raziskave in opisujem, kako jih bomo lahko predstavili v paremiološki zbirki nekonvencionalnih replik ter v *Slovarju pregovorov in sorodnih paremioloških izrazov* na portalu Fran.

KLJUČNE BESEDE: frazeologija, paremiologija, nekonvencionalna frazeološka replika, leksikografija, paremiološka zbirka, slovar

ABSTRACT

In the article I describe an online survey about unconventional phraseological replies in Slovenian and the findings of some previous research. The most important information which is being gathered in the survey is the information on the familiarity and variability of more than 250 replies presented to the respondents. I present some of the results of the survey and describe how these will be presented in the paremiological collection of unconventional replies and in the *Dictionary of Proverbs and Similar Paremiological Expressions* on the Fran web portal.

KEYWORDS: phraseology, paremiology, unconventional phraseological reply, lexicography, paremiological collection, dictionary

NEKONVENCIONALNE FRAZEOLOŠKE REPLIKE V PAREMIOLOGIJI IN FRAZEOLOGIJI

Med žanri slovstvene folklore so tudi taki, ki na različne načine nastopajo v dialogu (šaljiva vprašanja, uganke itd.). Mednje sodijo tudi nekonvencionalne frazeološke replike. Temu žanru je bila do nedavnega sistematična pozornost posvečena le v ruščini z raziskavami ter slovarjem Bondarenka (2009; 2012; 2013), čeprav jih je med paremiološke izraze že pred desetletji uvrstil tudi klasični ruski paremiolog Permjakov (1988: 89) in jim prisodil negativno komunikativno funkcijo, kar pomeni, da prekinjajo sporazumevanje. Tema se je pojavljala še v nekaterih prispevkih, npr. v monografiji Koziol Chrzanowske (2015: 160–163). Tudi v slovenskem raziskovalnem prostoru so bile nekonvencionalne frazeološke replike do zdaj prisotne le v sledovih, kot del terensko zbranega gradiva v kakšni zbirki (npr. Podbersič 2007: 156–159). Šele nedavno so postale predmet sistematičnih raziskav tudi v slovenščini s prispevki o pilotnih raziskavah v slovenščini in slovaščini (Meterc in Pallay 2019a; 2019b; 2020). V prispevku bom predstavil nekaj izsledkov teh pilotnih raziskav in izsledkov nove anketne raziskave, ki je do sredine leta 2022 zajela vzorec skoraj 1500 slovenskih govorcev. Utemeljil bom, zakaj so take raziskave nujne za kakovosten prikaz nekonvencionalnih frazeoloških replik v zbirkah in slovarjih.

Definicija na osnovi jezikoslovne umestitve in pilotnih anket

Frazeologi nekonvencionalne replike obravnavamo v okviru širše skupine frazeoloških replik. Po Čermákovi delitvi (2001: 45) gre za intersubjektivne frazeme, medtem ko so npr. pregovori monosubjektivni frazemi. Med frazeološke replike sodijo poleg nekonvencionalnih replik tudi mnoge konvencionalne replike, kakršni so tudi vljudnostni odgovori, npr. *Hvala enako* in *Ni za kaj* – ti izrazi sodijo v pragmatično frazeologijo, ki se od paremiologije po svojih funkcijah bistveno razlikuje, saj namesto denotativnega pomena izraža predvsem razpoloženja, hotenja in podobno (Jakop 2006). Bondarenko v svojem slovarju frazeoloških replik (2013) obravnava celoten spekter replik, slovar pa je opremljen tudi z natančnimi (semantičnimi in pragmatičnimi) opisi izjav osebe A, ki jih Bondarenko imenuje *stimuli*, saj spodbudijo repliko osebe B.

Naslednja definicija nekonvencionalne replike kot podtipa frazeološke replike je nastala na osnovi jezikoslovne frazeološke umestitve z upoštevanjem zgoraj naštetih avtorjev (zlasti Čermáka in Bondarenka) ter rezultatov pilotnih anketnih raziskav v slovenščini, slovaščini in širše: nekonvencionalna replika je ustaljena neustrezna ter večinoma humorna (zlasti absurдна) replika osebe B na izjavo osebe A (npr. A: *Koliko je ura?* B: *Za reveže je na zvoniku.*) (Meterc in Pallay 2019a: 166; 2019b: 48; 2020: 212). Pragmatična funkcija je pri nekonvencionalni repliki v primerjavi s konvencionalno frazeološko repliko (npr. *Ni za kaj*) oslABLJENA ali odsotna. Negativno komunikativno funkcijo, ki jo izpostavlja Permjakov (1988: 89), med odgovori anketirancev opišejo zlasti formulacije tipa *izogibanje odgovoru*. Po naši oceni je glavna funkcija nekonvencionalnih replik deavtomatizacija sporazumevanja, ki zaradi pogostih sporazumevalnih vzorcev postaja enolično, neosebno, celo uniformirano

(Meterc in Pallay 2020: 214). To se kaže tudi v tem, da so tarče (stimuli) teh replik zelo pogoste, vsakdanje izjave in pragmatični frazemi; humorna funkcija ni osrednja, je pa humor pogost stranski učinek. Opozorili smo (Meterc in Pallay 2020: 215), da je pogosto prisotna korektivna funkcija (z vidika normativnosti ali pa bontona):

A: Za kaj se gre?

B: Da se kam pride.

A: Kaj?

B: Nič kaj, prosim se reče.

Oseba A nekonvencionalne replike ne pričakuje, jo pa lahko prepozna in v nekaterih primerih nadaljuje s šaljivim dialogom oziroma verigo, s čimer se nadaljuje upoštevanje žanrske konvencije, ki je prekinila konvencionalno sporazumevanje, del katerega je bil stimul (prva izjava osebe A):

A: Kaj?

B: Mačka ima pa rep nazaj.

A: Ti ga imaš pa naprej, pa si ga dobro oglej.

Najpogostejši mehanizmi vzpostavljanja vezi med nekonvencionalno repliko in njenim stimulom oziroma tarčo so rima med stimulom in repliko (npr. A: *Kaj?* B: *Mačka ima pa rep nazaj.*) ter navezovanje sestavine replike na večpomenskost sestavine stimula (npr. A: *Dober tek.* B: *Ima zajec v breg.*) ali odnos homonimije (npr. A: *Kva?* B: *Žabe kvakajo.*) oziroma paronimije (npr. A: *A gre?* B: *Mora greti.*) do sestavine stimula. Ti mehanizmi omogočajo nastanek povsem absurdnih replik. Poznamo pa tudi replike z bolj neposrednim, vendar vseeno nekonvencionalnim, kritičnim nanašanjem na stimul, med katerimi bi lahko razčlenili take, ki zaradi uporabljene figure (npr. metafore) niso čisto neposredne (npr. A: *Hvala.* B: *Hvala ni za v žep.*), in take, ki so povsem neposredne (npr. A: *Zakaj?* B: *Ker jaz tako pravim.*).

Nekaj izsledkov pilotnih anket o nekonvencionalnih replikah

Zbiranje nekonvencionalnih replik je najprej (približno od leta 2012) potekalo s pomočjo lastnega jezikovnega čuta in opazovanja dejanskih govornih situacij. To zbiranje je prineslo opažanje, da je ta tip frazemov težko ulovljiv, in sicer 1. zaradi pogoja rabe točno določenih izjav, ki lahko postanejo tarče oziroma stimuli replike, kar pomeni zožitev verjetnosti rabe v primerjavi s pregovori, ki se lahko navežejo na širok razpon tem in situacij, 2. zaradi odsotnosti denotativnega pomena in obenem oslabitve ali odsotnosti pragmatične funkcije (slednja je v pomoč pri pomnjenju in posledično zbiranju pragmatičnih frazemov, ki so prav tako brez pravega denotativnega pomena) ter 3. zaradi nekonvencionalnosti v smislu neustreznosti njihove rabe v mnogih vrstah (govorjenih in pisnih) besedil. Kljub sprva skromnemu naboru zbranih replik (okoli dvajset v slovenščini) je predstavo o smotrnosti nadaljnjega (zlasti anketnega) zbiranja krepila izkušnja iz izsledkov raziskav za slovenski paremiološki minimum in optimum (Meterc 2017), da so osebne predstave o količini aktivno uporabljanih izraznih sredstev določenega tipa frazemov že pri pregovorih, ki so zelo izpostavljen

žanr, varljive in je takih izrazov običajno veliko več. To zavest je vseskozi krepilo tudi poizvedovanje pri drugih govornicah (vključno z naravnimi govorniki drugih jezikov kot le slovenščine), ki je prineslo množico drugače motiviranih izrazov ter tudi medjezikovnih ustreznice. Z opazovanjem dejanske rabe replik v realnih govornih situacijah se je krepil tudi občutek, da želja po humorjem učinku ni vedno prisotna v enaki meri, temu namenu pa se pridružuje vrsta drugih, ki so jih kasneje potrdila osebna mnenja množice anketirancev. Potrditev lastnih opažanj je leta 2018 prinesla seznanitev z delom že pokojnega Viktorja Bondarenka, na katero me je v pogovoru opozoril Valerij Mokijenko.

Pred spletno anketo, ki jo opisujem v nadaljevanju, smo izvedli dve pilotni anketi z manjšim številom prikazanih replik. Leta 2017 smo anketirali 209 slovenskih ter 192 slovaških dijakov in študentov z različnih koncev govornih območij obeh jezikov (Meterc in Pallay 2019b: 58; 2020: 219). Potrdili smo dobro uzaveščenost žanra med govorniki v obeh slovanskih jezikih. V prvem delu ankete smo odgovor »odgovora nisem poznal« razčlenili na »odgovora nisem poznal, ampak sem dojel, da gre za ustaljen odgovor« ter »odgovora nisem poznal in nisem dojel, da gre za ustaljen odgovor«. Deleži nepoznanih replik, v katerih so anketiranci prepoznali, da gre za ustaljen izraz, je bil v obeh jezikih visok. Replike so bile veliko pogosteje prepoznane kot ustaljeni izrazi (224-krat) kot neprepoznane (149-krat), in to kljub temu, da med prve štiri anketirancem prikazane enote namenoma nismo uvrstili nobene z rimo. Pragmatične oziroma konvencionalne frazeološke replike se od šaljivih, nekonvencionalnih ločijo po izrazito drugačnih funkcijah in žanrski uzaveščenosti, ki smo jo v primeru nekonvencionalnih replik potrdili z anketiranjem, saj govorniki ob nekaj prikazanih replikah brez težav navedejo izraze istega tipa, zanje pa v laični rabi obstaja vrsta poimenovanj (npr. šala, *hec*, šaljiv odgovor, humoren odgovor ...) (Meterc in Pallay 2020: 220).

Določena je bila stopnja poznanosti v anketo vključenih dvajset replik med 209 slovenskimi dijaki in študenti. Naslednje so bile znane več kot polovici anketirancev:

- A: Kaj? B: Mačka ima pa rep nazaj. 90,91 %
- A: Zakaj? B: Da lahko vprašaš. 84,21 %
- A: A je nov? B: Ne, opran s Perwollom. 79,90 %
- A: Prosim. B: Kaj prosiš, delat pojdi. 70,33 %
- A: A gre? B: Mora greti. 60,77 %
- A: Za kaj se gre? B: Da se kam pride. 58,37 %
- A: Škoda. B: Škoda je češki avto. 52,15 %
- A: A Gre? B: Če ne gre, pa porinemo. 50,24 %

Potrdili smo močno variantnost nekaterih replik, o živosti tega paremiološkega žanra pa pričajo tudi številne dodatne replike, ki so jih navedli anketiranci iz obeh jezikovnih okolij. Navedimo variante slovenske replike in njene slovaške ustreznice:

- A: Zakaj?
- B: Da lahko vprašaš. (oblika, prikazana anketirancem); Da imaš kaj za vprašati.; Da imaš ti kaj za vprašati.; Zato, da imaš ti kaj za vprašati.

A: Prečo?

B: Aby si sa mal čo pýtať. (oblika, prikazana anketirancem); Aby si sa mal na čo pýtať.; Aby si sa pýtal.; Aby si sa mal na čo opýtať.; Aby si sa opýtal.; Aby si sa mohol tak sprostó pýtať.

A: Zakaj?

B: Da bi imel kaj vprašati. (oblika, prikazana anketirancem); Da bi imel kaj za vprašati.; Da bi spraševal.; Da bi imel kaj vprašati.; Da bi vprašal.; Da bi lahko tako neumno vprašal.

Iz začetnih zbirk nekaj več kot dvajset različnih replik v slovenščini in slovaščini smo s pomočjo teh anket in s pomočjo dodatnega poizvedovanja zbirki replik in njihovih variant v obeh jezikih močno povečali (več kot dvesto izrazov). Določili smo vrsto enako motiviranih slovaško-slovenskih medjezikovnih ustrezníc, precej pa tudi specifik posameznega izmed obeh jezikov, ki so vezane na mehanizme vzpostavljanja vezi.

SPLETNA ANKETNA RAZISKAVA NEKONVENCIONALNIH
REPLIK ZA PRIKAZ V ZBIRKI TER *SLOVARJU*
PREGOVOROV IN SORODNIH PAREMIOLOŠKIH IZRAZOV

Izsledke pilotnih anketnih raziskav med dijaki in študenti smo poleg replik, ki smo jih zbrali na drugačne načine, v naslednjem koraku vključili v novo spletno anketno raziskavo z nekaj več kot 250 replikami, ki poteka od začetka leta 2021 (<https://vprasalnik2.i.tisina.net>). Glavni namen ankete je pridobiti podatke o stopnji poznanosti posameznih izrazov med slovenskimi govorcí ter podatke o njihovi bogati variantnosti, anketirancem pa zastaviti še nekaj dodatnih vprašanj. Anketne raziskave so – še posebej zaradi redkosti v pisnem gradivu (npr. v različnih jezikovnih korpusih sodobne slovenščine) in pretežne rabe v govorjenem jeziku zasebne komunikacije (Meterc in Pallyay 2020: 217) – bistvene za kakovosten prikaz nekonvencionalnih replik v načrtovani knjižni zbirki ter rastočem paremiološkem slovarju, ki na portalu (<https://fran.si/>) izhaja od leta 2020.

Priprava in izvedba anketne raziskave

Gradivo za jedro ankete je bilo zbrano s pomočjo anket med slovenskimi dijaki in študenti, anket na družbenih omrežjih, iskanja po spletnih forumih in drugod po spletu, med predavanji o nekonvencionalnih replikah ter z zbiranjem v okviru seminarских nalog študentov profesorice slovenistike Vere Smole na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani. Za pomoč pri izpolnjevanju ankete smo zaprosili tudi slovenske srednje šole. Več kot 15 se jih je odzvalo na povabilo in so sodelovale vsaj z enim razredom ali več. Za pomoč smo zaprosili tudi nekatera kulturna društva (npr. društva Slovencev v tujini), vabila v anketo pa smo posredovali tudi s pomočjo družbenih omrežij. Do maja 2022 je anketo v celoti izpolnilo 1469 izmed 1950 anketirancev, ki so se lotili izpolnjevanja ankete. Takrat so bili tudi zajeti podatki za prikaz v pričujočem članku.

Odločiti smo se morali za eno izmed variant vsake replike, poleg tega pa smo se pri stimulih, ki so zelo pogoste tarče različnih nekonvencionalnih replik, odločili izbrati omejeno

število replik. Pri tem smo izbirali take s čim bolj različnimi mehanizmi vzpostavljanja povezave s stimulom, in ne npr. replik z enakim mehanizmom (npr. rimo), četudi bi bile različno motivirane. Zanašali smo se na to, da bodo anketiranci imeli možnost dopisati še kakšne replike, ki jim pridejo na misel med anketo, kar se je kasneje potrdilo s pestrim naborom dodatnih navedkov.

Nekonvencionalne replike smo večinoma zapisali v knjižni obliki, ker smo take tudi našli v odgovorih dosedanjih anketirancev, kar pa ne pomeni, da nas ne zanimajo tudi narečne in pogovorne oblike. Ravno nasprotno – v anketi posebej spodbujamo k zapisu pogovornih ali narečnih variant. Nekatero izjavo in odgovore nanje prikazujemo v narečni ali pogovorni obliki (v okroglem oklepaju pa njihovo poknjženo obliko), ker gre za odgovore, ki so v knjižni obliki nesmiselni ali nimajo enakega učinka (npr. zaradi rime). Ponekod je v oglatih oklepajih pojasnilo o pragmatičnih okoliščinah rabe (npr.: [v telefonskem pogovoru]). Mesta, ki se v stimulu ali repliki lahko zapolnjujejo s poljubnimi sestavinami, označujemo s poševnicami (npr. *Kdaj bo /kosilo/?*).

Anketiranec ostane anonimen, pred jedrom vprašalnika pa navede spol, starost in stopnjo izobrazbe ter narečno skupino, v kateri je odraščal. Poleg tega izbere narečno skupino območja, kjer živi sedaj. Ob obeh narečnih skupinah navede tudi podatek o kraju najbližje pošte. Pri teh vprašanjih ima tudi možnost odgovora »drugo« (npr. v primeru bivanja v tujini) z vpisom pripombe, ki bi jo morda želel dodati. Računalnik mu ob registraciji dodeli geslo, s katerim se kasneje lahko ponovno prijavi, kar mu omogoča tudi izpolnjevanje v več delih, saj je za izpolnjevanje te ankete potrebna približno ena ura. Z odjavo se odgovori samodejno shranijo, ob prijavi pa vprašalnik anketirancu pokaže naslednje vprašanje, na katerega še ni odgovoril. V oceni rabe oziroma poznavanja posameznega šaljivega odgovora anketiranec po modelu vprašalnika, ki ga je za vzpostavitev paremiološkega minimuma predstavil Đurčo (2002: 51), izbere eno od štirih možnosti: 1. poznam in uporabljam; 2. poznam, a ne uporabljam; 3. ne poznam ali 4. poznam varianto (možnost dodajanja oblike, v kakršni izjavo – A v paru z B ali pa le B – pozna anketiranec, če oceni, da se razlikuje od navedene). Poleg tega lahko anketiranec dopiše kakšno dodatno asociacijo, ki se mu utrne (npr. repliko na kakšno drugo izjavo, šalo, ki izhaja iz replike, ali pripombo glede česarkoli). Anketiranec ima možnost sprotnega vpogleda v seznam svojih odgovorov, kjer lahko odgovore tudi spremeni. Vsakemu anketirancu se replike, glede katerih še ni odgovoril, kažejo v drugem (naključnem) vrstnem redu. To je pomembno, saj tako lahko (če ne vključimo filtra stoodstotne izpolnjenosti) pregledujemo tudi poznanost in navedke variant teh anketirancev, ki ankete niso izpolnili v celoti, posamezne replike pa so v tem primeru deležne približno enakega števila odgovorov na vprašanja o poznanosti replik in možnosti navajanja njihovih variant.

Splošni cilji ankete in ilustrativni prikaz nekaterih dosedanjih izsledkov

Z anketo ugotavljamo, koliko so prikazane replike poznane med govorce slovenščine. Poznanost bo mogoče analizirati z vidika starosti in izobrazbe govorcev, razširjenosti v različnih

delih slovenskega govornega območja in podobno. Mogoče jo bo primerjati s poznanostjo pregovorov, rekov in sorodnih paremij iz slovenskega paremiološkega minimuma in optimuma (Meterc 2017: 237–250). Določili bomo lahko zamejenost rabe določenih replik na določene dele slovenskega govornega območja. Za primer si oglejmo, kako se aktivna raba dveh narečno zamejenih replik razlikuje po narečnih skupinah,¹ v vzorcu anketirancev, ki niso zamenjali območja narečne skupine, v kateri so odraščali, glede na trenutno prebivališče:

A: Ja, ma ... B: Jama je luknja na Krasu.

Pr: 12,5 % (27,5 %), D: 3,3 % (10,9 %), G: 2,9 % (9,2 %), Š: 2,3 % (11,2 %), Pa: 0,9 % (14,7 %), R: 0 % (14,8 %), K: 0 % (0 %).

A: Kak si? B: Kak stari taksi.

Pa: 40,7 % (29,6 %), Š: 5,2 % (17,2 %), D: 4,3 % (15,8 %), G: 2,6 % (5,8 %), Pr: 1,3 % (12,5 %), R: 0 % (6,2 %), K: 0 % (5,6 %).

Prva replika je značilna za primorsko narečno skupno, druga pa za panonsko. Njuna aktivna raba v drugih narečnih skupinah je veliko nižja, vendar ni zanemarljiva. Zanimivi so dokaj visoki deleži pasivne poznanosti v drugih narečnih skupinah. Očitno se del govorcev seznanja z repliko, ki je sicer značilna za drugo narečno skupino, od sošolcev, kolegov, sodelavcev in prijateljev ter jo včasih celo začne uporabljati v stiku z njimi ali z drugimi govorniki. Odvisnosti poznavanja in rabe nekonvencionalnih replik od starosti govorca, njegove izobrazbe in spola se še nismo posvetili, bo pa s pomočjo ankete v prihodnosti mogoče ugotavljati tudi vpliv teh dejavnikov.

Za predstavitev replik v zbirki in slovarju je ključno, da z anketo ugotavljamo, v kakšnih variantah (poleg prikazane) govorniki repliko še poznajo. Nekateri replike so izredno variantne, o čemer pričajo navedki pri repliki *Pet jajc in ena kura* na vprašanje *Koliko je ura?*²

Pet jajc pa ena kura, Pet kokoši pa ena kura, Pet in ena kura, Pet pa ena kura, Pet kur pa ena pura, Pet petelinov pa ena kura, Pet rac pa ena kura, Pet rac in ena pura, Pet pišk in ena kura, Pet jajc pa kura, Ena kura, Ena raca pa ena pura, Ena raca, ena kura, En petelin, ena kura, Tri pa ena kura, Tri race in ena kura, Tri jajca pa ena kura, Pet mačk in ena kura, Pet piščancev pa ena kura, Pet piščancev, ena kura, Tri piške pa ena kura, Tri mačke in ena kura, Tri mačke pa ena kura, Šest pa ena kura, Pet rac pa ena kakaš, Pet pšancev pa ena kura, Pet pišetov in ena kura, Štiri miši, ena kura.

Opazimo lahko, da je jedrna sestavina te replike *kura*, ki je potrebna za vzpostavitev rime s sestavino stimula *ura* (razen v nekaj izjemah s sestavino *pura*). Spremenljivi so tako števniki kot živali in predmeti (*jajca*), ki nastopajo v paru z leksemom *kura*.

Po jedru ankete anketirancem zastavljamo tudi naslednja vprašanja:

1

S krajšavami označujem: gorenjsko (G), štajersko (Š), panonsko (Pa), koroško (K), primorsko (Pr) in rovtarsko (R) narečno skupino ter dolensko narečno skupino z belokranjskimi narečji (D). Narečne skupine pri vsaki repliki razvrščam padajoče po odstotkih aktivne rabe. V oklepaju navajam še odstotek pasivnega poznavanja replike v narečni skupini.

2

Večkratne navedke označujem s krepkim tiskom (med enkratnimi verjetno v vseh primerih ne gre za ustaljene variante). Navedkov nisem popravil v smislu poknjiženja.

1. Se spomnite še kakšnega ustaljenega odgovora ali dialoga?;
2. Uporabljate tudi šaljive odgovore v drugih jezikih? Če je tako, navedite.;
3. V kakšnih situacijah, s kakšnimi nameni se po vašem mnenju uporabljajo šaljivi odgovori? V kakšni meri in kdaj so šaljivi in kdaj ne?;
4. Se spomnite kakšnega odgovora, ki vam je posebej všeč, ali pa kakšnega, ki vas posebej moti? Če želite, utemeljite.

Prvo vprašanje je namenjeno dodatnemu zbiranju replik in njihovih variant. Koristno je tudi zato, ker ob navajanju variante anketirane ob tem vprašanju ni pod vplivom prikazane oblike, do česar lahko pride v jedru vprašalnika. Ob drugem vprašanju anketiranci navajajo replike iz različnih jezikov, npr.

A: Koliko je sati?

B: Pet i petnaest do pol devetnaest.

Nekateri anketiranci navajajo tudi uporabo tujih replik na stimul v slovenščini. Tak je primer rabe filmskega citata iz filma *Sječaš li se Dolly Bell?* (navajamo s komentarjem): »občasno, tudi kot kombinacijo jezikov Kako si? / Svakog dana u svakom pogledu sve više napredujem«. Zanimivi so primeri replik na tujejezične citatne stimule, kakršna je »Par klobas« na vprašanje »Was is das?«. Pri teh navedkih bo treba v prihodnosti še preveriti, ali res izpolnjujejo merila za uvrstitev med ustaljene nekonvencionalne replike.

Med odgovori na prvo in drugo vprašanje se pogosto pojavljajo tudi izrazi, ki niso frazeološke replike, saj se ne odzivajo na konkreten stimul, temveč na različno široke situacije, tako da gre za najrazličnejše (po Čermákovi tipologiji monosubjektivne) besednozvezne frazeme, reke (npr. navedek »Ko nekdo nekaj dobi in potem hitro izgubi easy come, easy go«) ali drugo. Včasih navajajo tudi povsem konvencionalne frazeološke replike, npr.

A: Kako naj to naredim?

B: Kakor veš in znaš., vendar je takih navedkov bistveno manj od nekonvencionalnih replik.

Zanimiv je primer, v katerem je kot nekonvencionalna replika navedena dopolnitev iz velerizma:

A: Stvar okusa.

B: Je rekel tisti, ki je žajfo jedel.

Pri takih navedkih bo v prihodnosti treba preveriti, ali gre za priložnostne ali ustaljene prehode med žanri oziroma žanrske konverzije.

Za vpogled v vmesne rezultate ankete, ki pa jih še nismo posebej analizirali, navedimo nekaj različnih odgovorov na tretje vprašanje (»V kakšnih situacijah, s kakšnimi nameni se po vašem mnenju uporabljajo šaljivi odgovori? V kakšni meri in kdaj so šaljivi in kdaj ne?«):

- Uporabljajo se v neresnih situacijah in kadar vemo, da replike ne bodo koga prizadele. Uporabljati jih moramo v pravi meri, nikoli preveč.
- Šaljive so prvič, ko jih slišiš in uživaš v fini domisljici, nato pa samo najedajo. Velikokrat so površinske, odvrtačo od odkrite, iskrene komunikacije. Verjetno imajo lahko zelo pozitivno funkcijo, ko sprostijo ozračje.

- Kadar želiš koga nasmejati, se izmakniti odgovoru. Če se komu res mudi ali nima časa, je bolje, da se ne uporablja.
- V namene, ko se želimo malo nasmejati. Žaljive so, ko postanejo preveč ostre in se na njihov račun tudi konkretno in zanalašč norčujemo iz osebe.
- Šaljive replike se uporabljajo med osebami, ki jih dobro poznaš in sta si v enakovrednem položaju. Šaljive so takrat, ko ni nobena oseba pretirano slabe volje.
- Ko se osebi dobro razumeta in želi oseba situacijo narediti manj nerodno in prinesiti več smeha. Šaljive so, ko se poigramo s pomenom in izgovorjavo besed.

V eni izmed študij, ki bo spremljala zbirko nekonvencionalnih replik, želimo strniti množico odgovorov na to vprašanje v skupine, ki poudarjajo določeno funkcijo ali komunikacijsko strategijo, in ugotoviti, kaj pri tem tipu frazemov prevladuje in kaj je bolj redko ali celo obrobno. Zanimiva bo tudi podrobna analiza odgovorov na zadnje izmed naštetih vprašanj. Med razlogi za to, da so nekatere replike anketirancem posebej všeč, je pogosto navedena domiselnost določene besedne igre. Nekateri anketiranci pišejo, da jim je kakšna replika všeč, ker jih spominja na njim bližnjo osebo, npr. na starše, po drugi strani pa so nekaterim določene replike moteče ravno zaradi tega, ker so jih prepogosto slišali od staršev. Nekatere posebej motijo vulgarne replike ali pa replike, ki so ponižujoče do kakšne skupine ljudi (npr. do žensk) ali nasilne do živali (zlasti do mačk in psov). Nekatere anketirance motijo zlasti replike na določene stimule, npr. na »Hvala« ali na vprašanje »Koliko je ura?«. Med manj pogostimi odgovori je mnenje anketiranca, da so moteče replike, ki se ne rimajo.

Med pomanjkljivostmi ankete lahko izpostavim, da anketirancev nismo posebej spraševali o variantnosti stimulov nekonvencionalnih replik. Pri nekaterih navedkih variant replik so anketiranci vseeno dopisali tudi stimule ali njihove variante, zlasti če je šlo za pogovorne in narečne navedke. Variantnost stimulov bi si v prihodnosti zaslužila posebno raziskavo. Raziskava tudi ne zajema podrobnih vprašanj o verigah nekonvencionalnih replik, ki nastajajo ob rabi nekaterih replik. Tudi to je tema, ki bi se ji bilo dobro posvetiti v ločeni raziskavi v prihodnosti.

Anketni podatki v luči priprave specializirane paremiološke zbirke nekonvencionalnih replik za objavo

V bližnji prihodnosti želimo izdati knjižno zbirko nekonvencionalnih replik in njihovih variant v slovenščini s spremnimi študijami. V spremnih študijah bomo podrobneje prikazali nekatere izmed rezultatov ankete, ki sem jih predstavil v prejšnjem poglavju.

Vsaka replika, ki je bila vključena v anketo, bo v paremiološki zbirki predstavljena z odstotkom njene poznanosti med govorce, ki bo moral biti razčlenjen na aktivno rabo replike in pasivno poznavanje. Morda bi bilo koristno pri vsaki repliki navesti odstotke tudi za posamezno narečno skupino govorcev. V zbirko bi bilo dobro vključiti tudi navedke povsem novih replik, ki jih pred anketiranjem še nismo zabeležili in tudi nimamo podatkov o njihovi poznanosti med govorce, pojavlja pa se tudi dvom o ustaljenosti posameznih izmed njih. Navajali jih bomo na posebnem mestu in z ustrežno opombo, zlasti v primeru enkratnih navedkov. V zbirki želimo prikazati čim večjo pestrost tega žanra, saj bomo pri vključevanju

teh izrazov v paremiološki slovar sledili strožjim zahtevam, ki izhajajo iz koncepta tega slovarja in iz slovaropisnih načel na splošno.

Pri urejanju paremiološke zbirke bo poseben izziv predstavljala variantnost nekonvencionalnih replik (in v nekaterih primerih tudi njihovih stimulov). Pri tako variantnih replikah, kakršna je »Pet jajc in ena kura« na vprašanje »Koliko je ura?«, predstavljena v prejšnjem poglavju, bi se bilo v zbirki škoda zamejiti na prikaz oblik, za katere lahko zaradi večkratnih navedkov domnevamo, da gre za ustaljene variante. Zdi se, da bi bilo najbolj optimalno in za nadaljnje raziskave koristno v zbirki navajati tudi enkratne navedke (v navedenem primeru torej poleg petih večkrat navedenih oblik tudi drugih 24), vendar razloček med enkratnimi in večkratnimi navedki jasno grafično prikazati (npr. z drugačnim tipom pisave ali ležeče). Variantnosti stimulov v anketi nismo posebej preverjali, saj je bilo že preostalih vprašanj zares veliko. Nekatero variante stimulov so anketiranci občasno zapisali poleg zapisa variante replike. V zbirki bomo stimul pri večini replik ohranili v obliki, v kakršni smo ga zabeležili že pred izvedbo ankete, le ponekod pa bomo prikazali njegove variante, če bomo imeli dovolj indicev za njihov obstoj.

Zbirko bomo lahko uredili po abecednem ključu stimulov, vendar se bo ponekod treba odločiti za eno izmed variant stimulov kot osnovno, najbolj reprezentativno obliko. Navedki replik (ponekod pa tudi stimulov) v pogovornem jeziku in narečjih bodo prav tako predstavljali poseben izziv, glede katerega se bo treba posvetovati s specialisti s področja dialektologije. Na začetku je bistveno, da ugotovimo, ali gre za pogovorne in narečne oblike, ki so bistvene za funkcioniranje replike oziroma za njeno navezovanje na stimul, ali za oblike, ki na to ne vplivajo. Ker je pri zelo poznanih replikah (npr. *Toliko kot včeraj ob takem času* na vprašanje *Koliko je ura?*) zelo veliko pogovornih in narečnih navedkov, bo treba omejiti prikaz teh oblik v zbirki; to bomo najverjetneje naredili s prikazom omejenega števila oblik za posamezno narečno skupino.

Anketni podatki v luči vključevanja nekonvencionalnih replik v *Slovar pregovorov in sorodnih paremioloških izrazov* na portalu Fran

Nekatere replike bom lahko s podatkom o njihovih ustaljenih variantah ter natančno opisanim stimulom vključeval tudi v rastoči *Slovar pregovorov in sorodnih paremioloških izrazov* (SPP), ki na slovarskem portalu Fran, ki ga ureja Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU, izhaja od leta 2020.

SPP je prvi specializirani paremiološki slovar za slovenščino, ki sistematično predstavlja pregovore (npr. *Brez muje se še čevljev ne obuje*), reke (npr. *Iz te moke ne bo kruha*), verovanja (npr. *Črepinje prinašajo srečo*), vremenske pregovore (npr. *Elizabeta na belem konju prijezdi*), (frazologizirane) slogane (npr. *Stati inu obstati*), nekonvencionalne replike (npr. *Hvala ni za v žep* na izjavo *Hvala*), velerizme (npr. *Stvar okusa, je rekla opica, ko je drek jedla*), antipregovore (npr. *Kdor ne dela, naj vsaj je*) in druge paremiološke žanre v sodobni slovenščini. Slovar nastaja z analizo formalnih in semantičnih značilnosti paremij v sodobnih besedilih (od leta 1990 dalje, izjemoma s starejšimi viri) s pomočjo slovenskih jezikovnih korpusov ter dodatnega gradiva (Meterc 2019, 2021). Posebna pozornost je posvečena

natančni analizi in slovarski predstavitvi ustaljenih variant paremiološkega izraza (Meterc 2019), če take variante obstajajo in jih lahko potrdimo v več zgledih rabe v sodobnih besedilih. Prve iztočnice slovarja so bile objavljene leta 2020 (130 paremij), naslednji prirastek je bil leta 2021 (130 paremij), v prirastkih v naslednjih letih pa je prav tako načrtovano podobno število iztočnic.

V paremiološkem slovarju želim nekonvencionalne replike predstavljati z empirično določeno osnovno obliko, anketno preverjenim naborom ustaljenih variant in natančnim opisom izjave, na katero se odzivajo (stimula). Teh podatkov ne morem pridobiti z jezikovnimi korpusi niti za najbolj poznane nekonvencionalne replike (znane npr. več kot 80 % govorcem), kot to lahko storim v primeru pregovorov, ki so v pisni rabi veliko bolj pogosti, saj se pojavljajo v več deset ali več sto zgledih rabe (Meterc 2017: 104–105). Izsledki anketne raziskave bodo v pomoč pri določanju osnovne slovarske oblike stimula in replike ter pri določanju ustaljenih variant glede na ponovljivost med navedki anketirancev.

Natančen opis stimula je potreben, ker lahko določena izjava obstaja za več namenov in ob različnih pragmatičnih okoliščinah, replika pa je morda omejena le na enega ali eno izmed njih. Pri vprašanju *Kakšna je voda?* gre npr. zlasti za ugotavljanje primernosti temperature ob kopanju, in ne npr. njenih kemičnih ali fizikalnih lastnosti v okviru šolskega pouka. Pri dveh različnih replikah na stimul *Prosim (Kaj prosiš, delat pojdi in Prosi ti koga drugega)* sem v do sedaj objavljenih iztočnicah slovarja v pomensko razlago vključil tudi pojasnili »v pomenu prošnje« ter »na začetku telefonskega pogovora«. Pri opisu stimulov (in replik) moram upoštevati tudi potencialno pragmatično variantnost (npr. glede na to, ali jo uporablja govorka ali govorec, oziroma glede na tikanje in vikanje) ali zamejenost stimula v tem smislu (npr. zgolj na govorko ali zgolj ob vikanju).

Pri posebej variantnih nekonvencionalnih replikah bom upošteval slovaropisno zahtevo, da v paremiološki slovar vključim samo dokazano ustaljene oblike; torej take, ki so bile v anketi navedene večkrat, ali pa take, ki jim bom rabo dodatno potrdil še s primeri iz besedil zunaj ankete (npr. na spletu) ali pa z dodatnimi kratkimi anketami. Replike ter njihove stimule v pogovornem jeziku in narečjih bom verjetno v paremiološki slovar vključeval zgolj v primerih, v katerih je narečna ali pogovorna sestavina bistvena za funkcioniranje replike oziroma za njeno navezovanje na stimul. Kot sem poudaril v prejšnjem poglavju, želimo več tega gradiva prikazati v posebni paremiološki zbirki nekonvencionalnih frazeoloških replik.

SKLEP

V tem članku sem prikazal bistvene ugotovitve pilotnih anketnih raziskav in nekaj prvih izsledkov obširne anketne raziskave, ki jo je do maja 2022 izpolnilo skoraj 1500 govorcev slovenščine različnih starosti in iz različnih delov slovenskega govornega območja. Ocenjujem, da je odziv anketirancev na temo zelo spodbuden; ne le zaradi števila anketirancev, ki so anketo izpolnili v celoti, temveč tudi zaradi mnogih navedkov variant in novih replik ter zaradi pestrih, pogosto zelo pronicljivih in nazornih odgovorov na zaključna vprašanja ankete (zlasti o subjektivnem odnosu govorcev do tega tipa izrazov). Mnoge nekonvencionalne

replike so poznane veliki večini govorcev slovenščine, precej pa je tudi takih, katerih raba je omejena zgolj na del slovenskega govornega območja, ali pa takih, pri katerih se variante v narečnih skupinah močno razlikujejo. Te razlike, ki so povezane z izrazito narečno razčlenjenostjo slovenščine, bodo predstavljale poseben izziv, saj si jih vsaj v določeni meri želimo prikazati v zbirki. Pojasnil sem, kako bomo zbrane podatke lahko uporabili pri snovanju zbirke slovenskih nekonvencionalnih frazeoloških replik ter ob postopnem vključevanju teh izrazov v rastoči *Slovar pregovorov in sorodnih paremioloških izrazov* na portalu Fran. Anketni podatki ponujajo vpogled v ta do sedaj v slovenščini še dokaj neraziskani žanr in prepričan sem, da se bo s podrobno predstavitvijo v zbirki ter slovarju še okrepilo zanimanje zanj pri jezikoslovcih, slovstvenih folkloristih in morda tudi strokovnjakih z drugih področij, ki bi se želeli posvetiti novim vidikom tega pojava.

ZAHVALA: Raziskava je nastala v okviru projekta Tradicionalne paremiološke enote v dialogu s sodobno rabo (ARRS: J6-2579) in raziskovalnega programa Slovenski jezik v sinhronem in diahronem razvoju (ARRS: P6-0038).

CITIRANE REFERENCE

- Bondarenko, Viktor 2009 'Otvetyne frazeologičeskie repliki russkoj reči kak objekt leksikografičeskogo opisani-ja.' *Problemy istoriji, filologiji, kulturny* 24(2): 644–649.
- 2012 'Otvetyne repliki kak istočnik jazykovoij igry.' *Učeni zapiski Tavrijskogo nacionalnogo universitetu im. V. I. Vernadskogo* 64(2): 286–289.
- 2013 *Otvetyne repliki v russkoj dialogičeskoj reči: slovarj*. Tula: Fakultet russkoj filologiji i dokumentovedenija TGPU imeni L. N. Tolstogo.
- Čermák, František 2001 'Propoziční frazémy a idiomy v češtině.' V: *Frazeografia slowiańska*. Mięczysław Balowski in Wojciech Chlebda, ur. Opole: Uniwersytet Opolski. Str. 93–101.
- Đurčo, Peter 2002 'K výskumu súčasnej živej slovenskej paremiologie.' V: *Prednášky XXXVIII. letnej školy a kultúry: Studia Academica Slovaca* 31. Jozef Mlacek, ur. Bratislava: Stimul. Str. 51–60.
- Jakop, Nataša 2006 *Pragmatically frazeologija*. Ljubljana: Založba ZRC.
- Kozioł Chrzanowska, Ewa 2015 »Przekrojowa« rubryka *Heca heca jako źródło potocznych reproductów języka polskiego*. Krakow: Libron.
- Meterc, Matej 2017 *Paremiološki optimum: Najbolj poznani in pogosti pregovori ter sorodne paremije*. Ljubljana: ZRC SAZU.
- 2019 'Analiza frazeološke variantnosti za slovarski prikaz v eSSKJ-ju in SPP-ju.' *Jezikoslovni zapiski* 25(2): 33–45.
- 2021 'Aktualna raba in pomenska določljivost 200 pregovorov in sorodnih paremioloških izrazov.' *Jezikoslovni zapiski* 27(1): 45–61.
- Meterc, Matej in Jozef Pally 2019a 'Unconventional repli- es: A Special Type of Phraseme and a Paramiolo- gical Genre.' *Proverbium: yearbook of International Proverb Scholarship* 36: 165–181.
- 2019b 'Nekonvenčne repliki ako osobitný typ frazém a paremiologický žáner: Definícia a pilotný anketový výskum.' *Slovenská reč: časopis pre výskum slovenského jazyka* 84(1): 47–71.
- 2020 'Nekonvencionalne replike v slovenščini z anketno raziskavo med slovenskimi govorcji.' *Slavi- stična revija* 68(2): 211–227.
- Permjakov, Grigorij 1988 *Osnovy strukturnoj paremiologii*. Moskva: Nauka.
- Podbersič, Renato 2007 *Čičke prekvantice z Goca: Folklorni obrazci z Golca v Slovenski Čičariji*. Koper: Libris.

SUMMARY

The unconventional reply presents a subtype of a phraseological reply and is defined as a fixed, inadequate and mostly humorous (absurd) reply of person B to a statement made by person A (as in A: *Are you free?* B: *No, I'm expensive.*). Unconventional replies can be described as paremiological expressions used in a dialogue according to Permjakov's paremiological theory or as intersubjective phrasemes in the phraseological typology of Čermák. Pilot surveys among more than 400 students in Slovenia and Slovakia provided numerous new unconventional phraseological replies and their variants. These units were (along with the units from some additional sources) included in a new online survey running from early 2021. We have presented the most important results of the pilot research in the Slovenian and the Slovak languages and the preparation under way for new online research. More than 250 phraseological replies are shown to the respondents, who are asked to mark if they know a unit or not, and whether they use it or not. If they know a variant form of the unconventional reply presented to them, they are encouraged to write it down. The survey also includes some additional questions about the pragmatic and emotional aspects of using such expressions. Almost 1,500 Slovene speakers have already taken part in the online survey conducted since 2021. The results of the survey, which will be presented in a paremiological collection of unconventional phraseological replies, include: the level of familiarity of each unit, its main form and variants, additional data on dialect variants, and pragmatic comments. We will also include some of the most well-known unconventional phraseological replies in the online *Dictionary of Proverbs and Similar Paremiological Expressions*, along with information about their variants.